

International Journal Of Turkish Academic Studies

Vol. 6 • Num. 1 • June 2025

Tür: Kitap İncelemesi

Kabul Tarihi: 6 Mart 2025

Gönderim Tarihi: 24 Şubat 2025

Yayınlanma Tarihi: 27 Haziran 2025

Atıf Künyesi: Dost, Ayhan (2025), “‘Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı’ Kitap Tanıtımı”
International Journal of Turkish Academic Studies (TURAS), C. 6, S. 1, s. 133-138.

“ ‘DİYARBAKIR YÖRESİ SÖZ VARLIĞI’ KİTAP TANITIMI”¹

Ayhan DOST²

 10.54566/turas.1645697

¹ Dr. Mehmet Emin Tuğluk (2022), **Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı**, Efe Akademi Yayınları, İstanbul.

² Dr., Milli Eğitim Bakanlığı, ayhndst@gmail.com, ORCID 0000-0003-3003-5389

Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili 1867 yılında A. V. Maksimov tarafından yapılan ilk çalışmadan bugüne kadarki 177 yıllık süreç içerisinde Türkiye Türkçesi ağızları ile ilgili pek çok eser kaleme alınmıştır. Bu eserler genellikle il, ilçe, köy, bölge ağızlarından derlemeler, bibliyografya, ses, şekil bilgisi özellikleri veya bu ağızların söz varlığı ile ilgilidir.

Söz varlığı ile ilgili çalışmalar, üzerine çalışma yapılan yerde yaşayan insanların yaşam biçimi, hayata bakış açısı, kültür dünyası, ekonomik yapısı, sosyal ve kültürel hayatı, halk hekimliği, folklor, doğum, yaşam ve ölüm gibi geçiş dönemleri ile adetleri, düğün, çocuk oyunları vb. pek çok konuda bilgi sahibi olunmasında dolaylı veya doğrudan kullanılacak kaynaklar arasında yer almaktadır. Söz varlığı çalışmaları ilgili yerin tüm özelliklerini ortaya koyacak veriler sağlaması açısından da önemli eserlerdendir.

Türkiye Türkçesi ağızları üzerine çok sayıda yayını olan (Tuğluk, 2022a, 2022b, 2022c) Dr. Mehmet Emin Tuğluk tarafından hazırlanan *Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı* (Tuğluk 2022d) adlı eser, Diyarbakır ili ağızlarıyla ilgili yapılan çalışmaların taranmasıyla oluşturulmuştur.

Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı adlı eser; Önsöz, Taranan eserler ve Kısaltmaları, Diğer Kısaltmalar, Çeviri Yazı İşaretleri, Sözlük ve Kaynakça bölümlerinden oluşmaktadır.

Önsöz (s. 5-9) bölümünde Tuğluk, ağız teriminin tanımını yaptıktan sonra Türkiye Türkçesi ağızlarıyla ilgili yapılan ilk çalışmalardan bahsederek yabancı araştırmacılar dönemini oluşturan araştırmacıların çalışmaları hakkında bilgi vermiştir (s. 5). Ardından, eserde Türk Dilini Tetkik Cemiyeti'nin ilkinin 1932-1934, ikincisini ise 1952-1959 yılları arasında gerçekleştirdiği derleme çalışmalarına değinilmiş ve bu çalışmalar sonucunda elde edilen verilerden yararlanılarak, 1963-1982 yılları arasında *Türkiye'de Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü* adlı eserin yayımlandığı dile getirilmiştir.

1940'lı yıllarda Ahmet Caferoğlu, ülkenin dört bir yanını dolaşarak gerçekleştirdiği derlemelerden elde ettiği malzemelerle hazırladığı 9 ciltlik eserle (Caferoğlu, 1940, 1941, 1942, 1943, 1944, 1945, 1946, 1948, 1951) yerli araştırmacılar döneminin başlangıcına öncülük ettiğini belirtmiştir. Yazar, aynı dönemde yayımlanan *Gaziantep Ağzı* (Aksoy, 3 cilt, 1945-1946), *Urfa Ağzı* (Kürkçüoğlu, 1945) ve *Güneybatı Anadolu Ağızları Ses Bilgisi* (Korkmaz, 1956) adlı çalışmaların da bu sürecin önemli eserleri arasında olduğunu zikreder.

Eserde, Türkiye'de ağız çalışmalarının kısa tarihi verildikten sonra Diyarbakır ili ağızıyla ilgili yapılan ilk çalışmalara (Beysanoğlu, 1966, Erten, 1994) değinilmiştir. (s.6).

Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı adlı eser oluşturulurken, Diyarbakır yöresi ağızları ile ilgili hazırlanmış kitaplar, makaleler, tezlerle birlikte Türkiye'de Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü taranarak Standart Türkiye Türkçesinde kullanılmayan sözcükler tespit edilmiştir. Bu çalışmaların taranmasıyla 7027 sözcük tespit edilmiştir. Bunlardan Standart

Türkiye Türkçesi'nde yaygın olarak kullanılanlar çalışmaya alınmadığı gibi tespit edilen sözcüklerin bazılarının da birden fazla eserde geçmesi nedeniyle çalışmaya dâhil edilmeyerek geriye 3518 sözcük kaldığı yazar tarafından ifade edilmiştir (s. 6-7). Yazar, İlyas Köyü'nden (Diyarbakır-Çüngüş) gerçekleştirdiği derlemeleri esas alarak *İlyas Köyünden Derleme Sözlüğüne Katkılar* (Tuğluk, 2021a) ve *İlyas Köyündeki Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Söz Varlığı* (Tuğluk, 2021b) başlıklı makalelerde yer alan sözcüklere ek olarak, bölgedeki derlemelerden elde ettiği 517 sözcüğü de kitaba eklemiştir. Böylece toplamda 4035 sözcük madde başı olarak işlenmiş ve eser bu şekilde tamamlanmıştır.

Çalışmada, kullanılan eserlerden alınan sözcüklerin yazımında birlik sağlanması için eserin ilk sayfalarında yer alan çeviri yazı işaretlerini kullanılmıştır.

Taranan eserler ve Kısaltmaları (s. 9-10) bölümünde eserin hazırlanmasında yararlanılan yirmi altı eser, tez ve makale ismine yer verilmiştir.

Diğer Kısaltmalar (s.11) başlığı altında eserde kullanılan diğer kısaltmalara ve karşılıklarına yer verilmiştir.

Çeviri Yazı İşaretleri (s. 13- 15) başlığı altında sözcüklerin yazımında kullanılan çeviri yazı işaretlerinin karşılıkları 1.Ünlüler, 2. Ünsüzler ve 3. İşaretler olmak üzere üç başlık altında verilmiştir. Böylece okurun eserdeki kelimenin doğru yazımı ve seslendirilmesi için kolaylık sağlanmıştır.

Kaynakça (s. 205-211) bölümünde yazar tarafından eseri oluştururken kullanılan referanslar 1. *Doğrudan Kullanılan Kaynaklar* (s. 205-208) ve 2. *Atıf Yapılmadan Yararlanılan Kaynaklar* (s.209-211) olmak üzere iki başlık altında verilmiştir.

Sözlük (s.17-203) başlığı çalışmanın ana bölümünü oluşturmaktadır. Bu bölümde Diyarbakır yöresi ağızları ile ilgili hazırlanmış kitaplar, makaleler, tezler ile birlikte *Türkiye'de Halk Ağzından Derlemeler Sözlüğü* gibi eserlerle birlikte yazar tarafından yapılan derlemelerden elde edilen malzemelerden hareketle hazırlanmıştır. Sözlük kısmında madde başı olarak verilen sözcükler yazar tarafından şu düzende verilmiştir:

1. Tespit edilen sözcükler alfabetik olarak sıralanarak verilmiştir.
2. Sözcükler öncelikle çeviri yazı işaretiyle birlikte koyu şekilde verilmiştir.
3. İlgili sözcüğün kökeni *parantez içerisinde* < işareti ve *kaynak dil kısaltmasıyla* birlikte koyu şekilde verilmiştir. (<Ar.), (<Far.) vb.
4. Daha sonra sözcüğün anlamına yer verilmiştir.
5. Anlam verildikten sonra sözcüğün alındığı eserin kısaltması, satır ve sayfa numarası verilmiştir.

attar (<Ar.): Köylerde gezerek satıcılık yapan kimse. (BA, 5-60).

6. Satır numarasına ulaşılmayan madde başı sözcüklerde ise alındığı eserin kısaltması ve sayfa numarası verilmiştir.

asbap (<Ar.): Elbise. (ÇÇYA, 237).

7. Derleme yapılan bölgelerden kaynak kişilerin farklı söyleyiş özelliklerinden kaynaklı olarak farklı şekillerde çeviri yazı işaretlerine aktarılan ve madde başı olarak verilen sözcüklerde ilk verilen anlama *bk.* kısaltmasıyla atıfta bulunulmuştur.

cordon: bk. cerdo (İKHTS, 164)

8. Madde başı olarak verilen sözcüklerden özel ad olanlar parantez içerisinde belirtilmiştir.

Eleziz (<Ar.): Elazığ (özel ad). (ÇÇYA, 241).

9. Madde başı olarak verilen ve görevi olan sözcüklerin türleri parantez içerisinde verilmiştir.

bı: Bu (İşaret zamiri). (ÇÇYA, 239).

10. Ünlem olarak kullanılan ve madde başı olarak sözlükte yer alan sözcüklerin türleri parantez içerisinde belirtilmiştir.

hah: Hah! (ünlem). (DA,158)

Eser, Diyarbakır yöresinden kullanılan sözcükleri farklı söyleyiş ve sesletim şekillerinin çeviri yazı işaretleriyle toplu olarak araştırmacıların dikkatine sunması bakımından önem teşkil etmektedir.

Kentleşme, göç, okur-yazarlık, iletişim araçlarındaki teknolojik gelişmeler *Türkiye Türkçesi Ağızları* için tehlike arz etmektedir. Ağızlarla ilgili yapılan çalışmaların günümüz şartlarında ayrı bir yeri vardır. Müstakil derleme çalışmalarıyla birlikte bir yerleşim yeri ile ilgili yapılmış çalışmalardan elde edilen malzemelerin karşılaştırmalı olarak incelemesi ağız araştırmalarını farklı bir evreye taşıyacaktır. Yukarıda tanıtmaya çalıştığımız eser de bu açıdan önemlidir.

Eser, Diyarbakır yöresinde kullanılan sözcüklerin farklı söyleyiş özellikleri dikkate alınarak çeviri yazı işaretleriyle verilmesi yönüyle başta yöre ağızıyla ilgili yapılması muhtemel çalışmalar için bir başvuru kaynağıdır. Böyle bir çalışmayı titizlikle hazırlayan Doç. Dr. Mehmet Emin Tuğluk hocamıza teşekkür ederiz.

KAYNAKÇA

Aksoy, Ömer Asım (1945), **Gaziantep Ağızı 1-2**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

Aksoy, Ömer Asım (1946), **Gaziantep Ağızı 3**, İbrahim Horoz Basımevi, İstanbul.

Beysanoğlu, Şevket (1966), **Diyarbakır Ağızı**, Diyarbakır Halkevi Yayınları, Ankara.

Caferoğlu, Ahmet (1940), **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme: Balıkesir, Manisa, Afyonkarahisar, Isparta, Aydın, İzmir, Burdur, Antalya, Muğla, Denizli, Kütahya Vilâyetleri Ağızları. C. I**, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.

Caferoğlu, Ahmet (1941), **Anadolu Dialektolojisi Üzerine Malzeme: Oyunlar**,

- Tekerlemeler, Yanıltmaçlar ve Oyun İstilahları: Konya, Isparta, Burdur, Kayseri, Çorum, Niğde Vilâyetleri Oyunları. C. II, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.**
- Caferoğlu, Ahmet (1942), **Doğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar: Kars, Erzurum, Çoruh İlbaylıkları Ağzıları. C. I, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Caferoğlu, Ahmet (1943), **Anadolu Ağızlarından Toplamalar: Kastamonu, Çankırı, Çorum, Amasya, Niğde İlbaylıkları Ağzıları, Kalaycı Argosu ve Geygelli Yürüklerinin Gizli Dili, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Caferoğlu, Ahmet (1944), **Sivas ve Tokat İlleri Ağızlarından Toplamalar, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Caferoğlu, Ahmet (1945), **Güneydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar: Malatya, Elazığ, Tunceli, Gaziantep ve Maraş Vilâyetleri Ağzıları. C. I, 12, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Caferoğlu, Ahmet (1946), **Kuzeydoğu İllerimiz Ağızlarından Toplamalar: Ordu, Giresun, Trabzon, Rize ve Yöresi Ağzıları. C. I, 14, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Caferoğlu, Ahmet (1948), **Orta-Anadolu Ağızlarından Derlemeler: Niğde, Kayseri, Kırşehir, Yozgat, Ankara Vilâyetleri ile Afşar, Saçıkara ve Karakoyunlu Uruklarının Ağzıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.**
- Caferoğlu, Ahmet (1951), **Anadolu İlleri Ağızlarından Derlemeler: Van, Bitlis, Muş, Karaköse, Eskişehir, Bolu ve Zonguldak İlleri Ağzıları, İstanbul Üniversitesi Yayınları, İstanbul.**
- Erten, Münir (2011), **Diyarbakır Ağzı-İnceleme-Metinler-Sözlük, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Korkmaz, Zeynep (1956), **Güney-Batı Anadolu Ağzıları Ses Bilgisi (Fonetik), Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Kürkçüoğlu, Kemal Edip (Urfalı Kemal Edip) (1945), **Urfa Ağzı, Bühraneddin Erenler Basımevi.**
- Özçelik, Sadettin & Boz, Erdoğan (2001), **Diyarbakır İli Çüngüş ve Çermik Yöresi Ağzı (Dil İncelemesi, Metinler, Sözlük), Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.**
- Tuğluk, Mehmet Emin (2022a), "Türkiye Türkçesinde ve Türkiye Türkçesi Ağızlarında Renk Adlarıyla Oluşturulmuş Bitki Adları," **Edebî Eleştiri Dergisi**, vol. 6, no. 2, pp. 269-294.
- Tuğluk, Mehmet Emin (2022b), *"Doğu Anadolu Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve*

Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma," Bingöl Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi, no. 24, pp. 65–92.

Tuğluk, Mehmet Emin (2021a), "*İlyas Köyündeki (Diyarbakır- Çüngüş) Tarım ve Hayvancılık ile İlgili Söz Varlığı*", *Uluslararası Dil, Edebiyat ve Kültür Araştırmaları Dergisi*, 4 (1), 153-16.

Tuğluk, Mehmet Emin (2021b), "*İlyas Köyünden (Diyarbakır-Çüngüş) Derleme Sözlüğüne Katkıları*", *Kafkas Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü Dergisi*, (27), 145-147.

Tuğluk, Mehmet Emin (2022c), "*Ege Bölgesi İlleri Ağızlarında Yer Alan Tarım ve Hayvancılıkla İlgili Araç Gereç Adları Üzerine Tematik Bir Sınıflandırma*", *Kahramanmaraş Sütçü İmam Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, 19(2), 656-680.

Tuğluk, Mehmet Emin (2022d), *Diyarbakır Yöresi Söz Varlığı*, Efe Akademi Yayınları, İstanbul.

Türkiye’de Halk Ağzından Derleme Sözlüğü, (2009), C. 1-8, Türk Dil Kurumu Yayınları, Ankara.